UOT 172

Afət Kamalova
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun
“Etika” şöbəsinin elmi işçisi
AZ1073, Bakı ş., H.Cavid pr., 115
E-mail: yemen71@mail.ru

MÜASİR DÖVRDƏ ETİKA VƏ SOSİAL PSİXOLOGİYANIN QARŞILIQLI TƏSİRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xulasə: Etika və sosial psixologiyanın kateqoriyalarının ailə və cəmiyyət üçün əhəmiyyəti böyükdür. Etika insan davranışı necə olmalıdжr, hansı keyfiyyətlərə malikdir kimi sualları özündə birləşdirdiyi halda, sosial psixologiya insanlar bir- biri haqqında necə fikirləşməli, necə münasibət bəsləməli və təsir göstərmələri kimi sualları araşdırır. Göründüyü kimi, hər iki elmin araşdırma obyekti insan münasibətləridir. Bu da müasir dövrdə vacib problemdir. Belə ki, etikanın bütün kateqoriyaları sosial psixologiyada çox önəmlidir və şəxsiyyətin cəmiyyətdə müəyyən status tutmasına kömək edir, onun sosial keyfiyyətlərinin formalaşmasına zəmin yaradır.

Açar sözlər: əxlaqi dəyərlər, şəxsiyyət, ünsiyyət, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, əxlaqi şüur, sosial davranış, ailə münasibətləri, psixoloji iqlim

Qloballaşma və multikulturalizmin geniş yayıldığı müasir dövrdə insan münasibətləri, o cümlədən şəxsiyyətlərarası münasibətlər də yeni forma və məzmun almışdır. Sosial- psixoloji məsələlərin vüsət aldığı bu dövrdə əvvəlki illərə nisbətən insan amilinin rolu artmış, köklü surətdə dəyişməyə başlamışdır. Belə ki, insanların bir-biri haqqında necə fikirləşməsi, bir-birinə necə təsir göstərmələri və bir-birinə necə münasibət bəsləmələri önəmlidir. Sosial psixologiya bu problemləri açıqlayanda üç kateqoriyaya şəxsiyyət, qrup və ünsiyyət kateqoriyalarına əsaslanır ki, bunların da kökü ailədən başlayır, cəmiyyətdə inkişaf edir. Digər tərəfdən özünəməxsus spesifik çalarları ilə xarakterizə olunan Etika elmi də əxlaq normalarını əsas tutaraq insanın davranış xüsusiyyətlərini, onun hansı keyfiyyətlərə malik olması, cəmiyyətdə özünü təsdiqi,

statusu, sosial siması və s, problemləri açıqlayır.

Burada əsas məqsəd etika və sosial psixologiya elminin qarşılıqlı vəhdətində onların kateqoriyalarını araşdırmaqdır. Bu məqsədi əsas tutaraq etika elminin kateqoriyalarının müasir dövrdə sosial-psixoloji kontekstdə qrup, şəxsiyyət və ünsiyyət kateqoriyalarının komponentləri ilə qarşılıqlı təsirinin xüsusiyyətləri araşdırılır.

Əxlaq insanı birgəyaşayış şəraitində yaşamaq qabiliyyətləri baxımından xarakterizə edir. Nəzərə alsaq ki, əxlaqın məkanıinsanlar arasındakı münasibətlərdir, o zaman problemin sosial-psixoloji kontekstdə zəruriliyi aydın görünər. İnsanın güclü və ya ağıllı olmasını müəyyən etmək üçün onu digər insanlarla cəmiyyətdə sosial qarşılıqlı münasibətdə görmək və ya müqayisə etmək bir tərəfdən gərəkdirsə, digər tərəfdən bu fərdin özünəməxsus xüsusiyyətləridir. Lakin insanın nə dərəcədə xeyirxah, əliaçıq, mehriban olmasını və bu kimi digər xüsusiyyətlərinin şahidi olmaq üçün onu məhz başqaları ilə ünsiyyət prosesində görmək vacib və zəruridir.

Əxlaq haqqında elm olan «Etika» fəlsəfənin insan həyatının praktik məsələləri ilə daha çox bağlı olan sahəsidir. O, insanın gerçəkliyə əxlaqi münasibətlərinin qanunauyğunluqlarını, cəmiyyətin əxlaqi şüurunun strukturunu, insanların əxlaqi təcrübəsini, əxlaqi görüşlərini, insan əməllərinin məqsədini, insanın rəftarını idarə edən motivləri, onların mənəvi qiymətləndirilməsinin obyektiv meyarını aydınlaşdırır. Deməli istər sosial psixologiya, istərsə də etika elminin məqsədi birdir, yəni insan-şəxsiyyət problemidir. Etika «insanın davranışı necə olmalıdır», «insan hansı mənəvi keyfiyyətə malik olmalıdır», «hansı normaları rəhbər tutmalıdır» kimi suallara cavab verməyə çalışır.

Əxlaq nəzəriyyəsi olan «Etika» xeyir, şər, ədalət, borc kimi kateqoriyaların münasibətini təhlil edir, mənəvi hisslər, emosiyalar, vərdişlər, adət və ənənələri nəzərdən keçirir. «Etika» insanın sirrlərinə, onun digər insanlarla və bütün dünya ilə sosial qarşılıqlı münasibətlərinə, insan varlığının ən dərin problemlərinə müraciət edir.

İlk dəfə olaraq Aristotel "ethosu" həm isim – "etika", həm də sifət – "ethikos" kimi işlətdi. "Etika" yalnız bu və ya digər hallarda necə hərəkət etmək lazım olduğunu öyrədən normativ elm yox, həm də mürəkkəb və ziddiyyətli əxlaqi münasibətlərin və əxlaqın təbiətini öyrənən nəzəri təlimdir. Aristotel "Nikomax etikası"nda (2, I kitab, I fəsil) yazır ki, "Etika"nın əsas məqsədi bilik yox, əməldir.

«Etika» əxlaqa və əxlaqi dəyərlərə aid hər nə varsa, hamısını öyrənir.

İnsan əxlaqi şüurla birgə doğulmur. O, əxlaq normalarını və sosial davranış qaydalarını tədricən mənimsəyir. Bu sosial normalar və qaydalar müəyyən vaxtdan sonra onun fərdi şüurunda özünə yer tapır ki, bu da "yaxşını pisdən", "əxlaqı əxlaqsızlıqdan" ayırmağa ona kömək edir. İnsan çox vaxt hətta öz istəyinin əksinə gedərək ictimai rəyi nəzərə alıb hamı tərəfindən qəbul edilmiş sosial davranış qaydalarına və əxlaq normalarına uyğun hərəkət etməli olur.

Cəmiyyətdə əxlaqi sosial normalar insanların fəaliyyətini müəyyənləşdirir, istiqamətləndirir, nəyi etmək olar, nəyi yox, hansı şəraitdə nə cür hərəkət etmək lazımdır və s. kimi suallar da onlara yardımçı olur, sosial davranış qaydalarının standartlarını bildirir. Cəmiyyətdə əxlaq normaları həm tələb, həm də qiymətləndirmədir. Onlara norma-tələblər, norma-qiymətləndirmə də deyilir..

Əxlaqi şüurun tərkib hissəsi olan adət və ənənələr insanların məişətinə möhkəm

daxil olaraq davranış qaydalarının sabit tərəfi kimi çıxış edir. Onların formalaşması böyük insan birliklərinin iştirakı ilə illərlə, hətta on illərlə davam edir. Bu zaman insanların sosial tələbatı və ictimai rəy nəzərə alınır. “Ənənə” anlayışı “adət” anlayışından daha genişdir. Ənənəyə bir neçə adət daxil ola bilər, məsələn, qonaqpərvərlik, toy adətləri və s.

Əxlaqi sosial davranış cəmiyyətdə psixoloji iqlimin yaranmasında, əxlaqi sərvətlərin formalaşmasında mühüm və həlledici rol oynayır.

Hər hansı bir hərəkətin icrası insanların bir-birinə qarşılıqlı münasibəti ilə nəticələnə bilər. Bu cürqarşılıqlı münasibətlər əxlaqi münasibətlər ola bilər. Odur ki, əxlaqi münasibətlər sosial cəmiyyətdə müəyyən fəaliyyətlə əlaqədar olur. Kömək, məsləhət, yardım və s. bu qəbildəndir. Şəxsiyyətlərarası və ya sosial münasibətlər müsbət və ya mənfi əxlaqi keyfiyyətə malik olarsa bu zaman əxlaqi münasibətlər kimi özünü təzahür etdirə bilər.Deməli, sosial davranış əməllərin, adətlərin, əxlaqi qarşılıqlı münasibətlərin məcmusudur.

"Etiket" sözü mənşə etibarilə "etika"sözündən əmələ gəlmişdir. Davranış etiketləri mahiyyət etibarilə əxlaq prinsipləri ilə, mənəvi sərvətlərlə bağlıdır.

Oğlanlarla qızlar, kişilərlə qadınlar arasındakı münasibətlərdə məhz bu prinsiplər daha çox zəruriyyət təşkil edir. İnsanlar ünsiyyət mədəniyyətində əxlaqi prinsiplərə daima böyük əhəmiyyət vermişlər.

Ünsiyyət mədəniyyəti insan münasibətlərinin daxili gözəlliyində öz ifadəsini tapır. Nəzakətlilik, təmkinlilik, prinsipiallıq, mehribanlıq, xeyirxahlıq, tərəf müqabilini dinləmək bacarığı və başa düşmək arzusu, onun fikirlərinə, ovqatına hörmətlə yanaşmaq, onun sevinc və kədərini anlamaq və ürəyi yanmaq, dərdinə şərik olmaq- bunlar mədəniyyətin əlifbasıdır.

Əxlaq insanın hər cür fəaliyyətinin və sosial davranışının mühüm tərəfidir. Hansı motivlə stimullaşmasından asılı olmayaraq insanın bütün şüurlu və azad fəaliyyəti əxlaqi, etik xüsusiyyətlərə malik olub “xeyir”, “şər”, “haqq”, “nahaq” meyarları baxımından qiymətləndirilir. Buraya insanın dostlarına, yaxınlarına, ailəsinə və işlədiyi kollektivə münasibəti aiddir. Bütün bunlar nəinki insanın cəmiyyətə, həmçinin cəmiyyətin insana, insanın təbiətə və özünə qarşı münasibətlərini formalaşdırır.

Etikanın əsas, ənənəvi kateqoriyaları bunlardır: xeyir və şər, borc və vicdan, şərəf və ləyaqət, xoşbəxtlik və həyatın mənası. Bu kateqoriyalar yalnız etikanın nəzəri anlayışları deyil, həm də sosial psixologiyanın, xüsusən də əxlaqi şüurun əsas anlayışlarıdır ki, onların vasitəsilə cəmiyyət insanların sosial davranışını tənzimləyir.

İnsanın hər hansı bir fəaliyyəti əxlaqi şüurun mərkəzi anlayışı olan xeyir və şər kateqoriyaları prizmasından qiymətləndirilir. Əxlaqi şüurun daha əsas, ümumi və spesifik anlayışları olan xeyir və şər insanlara aid olub yalnız etika tərəfindən öyrənilir. Etikanı bəzən hətta xeyir və şər haqqında təlim də adlandırır, əxlaq və əxlaqsızlığı isə xeyir və şərin sinonimi kimi nəzərdən keçirirlər. İnsanların xeyir və şər haqqında təsəvvürləri bəşəriyyətin ilk çağlarında yaranaraq dövrdən-dövrə, zamandan-zamana adladıqca dəyişmişdir.

Z.Göyüşov «Əxlaqi sərvətlər» adlı əsərində problemləri belə şərh edir: «Xeyir kateqoriyası etikanın əsas və müəyyənedici kateqoriyasıdır. Bu kateqoriyanın məzmunu düzgün müəyyən edilməsə heç bir etik problemi həll etmək olmaz. Xeyir və

şər anlayışları elə mühüm və elə ümumi anlayışlardır ki, bunlarsız habelə əxlaqi hərəkət və davranışlara qiymət vermək də olmaz. Xeyir artıq müsbət qiymətləndirilmiş və əxlaqi sərvət şəkli almış kateqoriyadır.Bunun əksinə olaraq şər mənfi qiymətləndirilmiş əxlaqi keyfiyyət və sifətlərin, hərəkət və davranışların təcəssümüdür. Geniş mənada xeyir əxlaqlılığı, şər isə əxlaqsızlığı ifadə edir. Başqa etik kateqoriyalar kimi xeyir və şər kateqoriyaları da zaman keçdikcə dəyişmiş, sinfi xarakter daşıyaraq müxtəlif məzmun kəsb etmişdir. Lakin əxlaq yarandığı gündən indiyədək xeyir ayrı-ayrı insan qrupları, siniflər və bütövlükdə cəmiyyətin əxlaq cəhətcə bəyəndiyi, təqdir etdiyi, fəzilət hesab etdiyi hərəkət və davranışları, şər isə cəmiyyətin pislədiyi, bəyənmədiyi, qəbahət saydığı hərəkətləri ifadə etmişdir. Buna görə də bu anlayışlar özündə müəyyən ümumbəşəri cəhəti də, nisbi sabitliyi də ehtiva edir» (8, s. 67).

Borc və vicdan anlayışları insanın daxili tələbatlarından irəli gələrək etikada mərkəzi yer tutur.Borc kateqoriyası insanın cəmiyyət və ya digərləri qarşısındakı mənəvi öhdəçiliyidir. Bu ictimai öhdəçiliyin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar daxili mənəvi zərurətdir. Borcun mənbəyi və təməli ictimai maraqdır.

Borc həmişə hərəkətin motivlərindən biri kimi çıxış edir. Bu halda o, digər kateqoriyalardan fərqli olaraq daha güclü amiranə stimula çevrilir.

Mənbələrə görə borc anlayışını etikaya ilk dəfə Demokrit gətirib (8, s.179). O, bunu insan fəaliyyətinin daxili motivi ilə əlaqələndirir, ağılla icra edilən yaxşı əməlləri qorxu və ya məcburiyyət qarşısında görülənlərdən qat-qat üstün tuturdu.

Fərdin şüurunda borc və buna uyğun hisslər və təsəvvürlər formalaşır. Borcun dərk edilməsi əxlaqi şüurun digər komponentləri – ədalət, vicdan və s. ilə sıx bağlıdır. Ədalətlə hərəkət etmək – borcun yerinə yetirilməsindən irəli gəlir. Borcu yerinə yetirmək – insanın vicdanı ilə bağlıdır. Deməli, borc əxlaqi zərurətdir. Buna xüsusi mənəvi motiv də demək olar.

İctimai borc bəzi hallarda qanunla tənzimlənir. İmmanuil Kant borcu etikanın ən əsas kateqoriyası hesab edərək onu fəaliyyətin müəyyən sxemi, davranış norması adlandırır. Kantın etikasını «borc etikası» adlandırmaq olar. Kant borc anlayışını son dərəcə nəzəri və normativ səviyyəyə qaldırır, onu əxlaqın spesifikası ilə əlaqələndirir. (9, s.63).

Şəxsiyyətin müstəqilliyinin, əxlaq azadlığının və buna uyğun mənəvi məsuliyyətinin artması ilə əlaqədar insanın mənəvi şüurunda bir qədər sonra borc anlayışı formalaşır. Ailə münasibətlərinin inkişafında ər-arvadlıq, analıq və atalıq borcunun xüsusi rolu vardır. Borc hissi məhəbbəti daha da zənginləşdirir, nəcibləşdirir, ailənin mənəvi əsaslarını möhkəmlədir, ər və arvadı bir-birinə hörmət bəsləməyə, qarşılıqlı münasibətlərində əxlaqi borclarına ciddi əməl etməyə çağırır.

Vicdan şəxsiyyətin cəmiyyət qarşısında məsuliyyət və borcunun subyektiv dərk edilməsidir. Vicdan insanın hərəkətlərinin mövcud cəmiyyətin əxlaq normaları baxımından mənəvi qiymətləndiricisi və nəzarətçisidir. Borc kimi vicdan da müəyyən hiss, təsəvvür və bilikləri özündə birləşdirir.

Şərəf və ləyaqət digər kateqoriyalar kimi şəxsiyyət və cəmiyyət arasındakı münasibətləri tənzim edir, insanın özünə qarşı münasibətlərini aydınlaşdırır, insanın mənəvi dəyərlərini ifadə edir, həmçinin onların əxlaqına təsir edəcək vasitəyə çevrilir. Bir-biri ilə bağlı olan bu kateqoriyalar sosial qrupların, siniflərin, insanların əxlaqi fəaliyyəti prosesində formalaşır.

«Şərəf» anlayışının məzmunu müəyyən sosial qrupun üzvü, müəyyən ictimai funksiyaların daşıyıcısı olan insanın hərəkətləri, davranışı, həyat tərzinə ictimai əxlaq tərəfindən qoyulan tələblərə riayət etmək baxımından açılır.. Öz növbəsində ictimai əxlaq «kişi şərəfi», «qadın şərəfi», «əsgər şərəfi», «fəhlə şərəfi», «ailə şərəfi», «zavodun şərəfi», «məktəbin şərəfi» və s. anlayışlarla əlaqədardır. Şərəf insanları bir-birindən fərqləndirərək onların şöhrətində, qazandıqları ad və etibarında öz əksini tapır.

Ləyaqət cəmiyyətin insana, həm də insanın özünə qarşı münasibətlərini aydınlaşdıraraq əxlaqi qiymətləndirməni və özünüqiymətləndirməni ifadə edir, insanlar arasındakı münasibətləri və insanın davranışını tənzim edir. İnsanın öz ləyaqətini başa düşməsi özünüdərketməsinin və özünənəzarətin bir formasıdır ki, insanın özünə qarşı tələbkarlığı bunun əsasında formalaşır.

Şərəf və ləyaqətlə çox bağlı olan məsələlərdən biri də şöhrətpərəstlikdir. Məşhur olmaq, hamıdan irəlidə getmək şöhrət qazanmaq, tanınmaq, müasirlərindən seçilmək, şəxsiyyət kimi parlamaq çoxlarının arzusudur. Bu, müəyyən mənada yaxşı nəticələr verə bilər. İnsan, məqsədindən asılı olmayaraq xeyirxah işlər görmüş olur. Lakin əksər hallarda bu hisslər şöhrətpərəstliyə gətirib çıxarır. Bunu eqoizmin nəticəsi kimi də başa düşmək olar.

Şöhrətpərəstliyə əks olan keyfiyyət təvazökarlıqdır. O, insanda daha çox diqqəti cəlb edir və hörmətlə qarşılanır.

Epiktet yazırdı ki, insanın doğulub həyatdan getməsinə, pulundan və evindən məhrum olmasına heyfsilənmək lazım deyil, yalnız o vaxt heyfsilənmək olar ki, insan əsil mülkiyyəti olan ləyaqətini itirə (13, s.187).

Xoşbəxtlik etikanın digər kateqoriyalarından fərqli olaraq daha konkret məzmuna malik olsa da, onlarla sıx əlaqədardır, xüsusən borc, vicdan, şərəf və s. ilə. İnsan mənəviyyatının dərinlikləri ilə əlaqədar olan xoşbəxtlik əxlaqi şüurun əsas anlayışlarından olub insanın daxilən razı qalmasına uyğun bir haldır. Xoşbəxtlik insanın idealının hissi-emosional formasıdır, lakin fərq bundadır ki, o, yalnız məqsəddən, cəhddən ibarət olmayıb, onların həm də həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Qədim filosofların çoxu artıq xoşbəxtlik və xeyirxahlığın nisbəti barədə fikir söyləyirdi. Polyak filosofu B.Tatarkeviç (1886-1980) özünün «Xoşbəxtlik və insanın kamilliyi» əsərində xoşbəxtliyin bir neçə növündən söhbət açır: «1) həzz, ləzzət; 2) uğur, bəxti gətirmə; 3) tale (qədim yunan mifologiyasında tale və xoşbəxtlik ilahəsi Tixe, qədim Romada isə Fortuna idi); 4) sərvətə malik olma».

Pessimist insan asanlıqla öz xoşbəxtliyindən yan keçə bilər. Əfsanəyə görə, Makedoniyalı İskəndər çəlləkdə yaşayan Diogendən soruşanda ki, dünyada ən xoşbəxt adam kimdir?», o cavab vermişdi ki: «mənəm, çünki Dünyanın yarısı sənin ola-ola gözün doymur, mənim isə heç nəyim olmasa da, heç nəyə ehtiyacım yoxdur».

Təvazökarlıq insanın cəmiyyətdə mövqeyini yaxşılaşdırmağa, həm də ona daxilən mənəvi cəhətcə təkmilləşməkdə kömək edir. Təvazökar olmayan adam öz əxlaqını saflaşdıra bilməz. Bakıxanova görə, insan öz ağlına müəyyən hədd qoyub deyə bilməz ki, daha mən hər şeyi bilirəm, çünki insanın dünyada dərk etməli olduğu çox şeylər vardır. Kim ki öz bilik və təcrübəsini artırmağa ehtiyac hiss etmirsə, o ciddi surətdə yanılır. Öz biliyinə həddindən artıq güvənmək cəhalət əlamətidir.

Bakıxanov təvazökarlıq və sadəlikdən danışarkən, sadəliyi prinsipsizlik, acizlik dərəcəsinə endirməməyi tələb etmişdir. O yazırdı ki, həlimliyin acizlik, təvazökarlığın

isə alçaqlıq dərəcəsinə gəlib çıxmasından saqınmaq lazımdır. Ancaq acığı və vüqarı, yeri gəldiyi vaxtda, bədəni qorumaq üçün alət etmək lazımdır. Çünki, bir çoxları bir nəfəri aciz gördükdə onu incitməyə tələsirlər» (4, s.234-235).

Z.Göyüşov özü isə belə hesab edir ki, «…xoşbəxtlik – əxlaqi ideal və arzu ilə sıx surətdə bağlıdır. Əxlaqi ideal və arzu insanın xoşbəxtliyinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla bərabər, həm də qiymətli əxlaqi sərvət xarakteri daşıyır. İdealsız, arzusuz, məqsədsiz, gələcəyə inamsız mənalı insan həyatı təsəvvür etmək çətin olduğu kimi, bunlarsız əsl xoşbəxtlik də mümkün deyil» 8, s.290).

Bəziləri hesab edirlər ki, iztirab çəkməyən adamlar xoşbəxtdirlər. Lakin bu, insanlıqdan uzaq haldır. İnsan qəlbi özgə iztirablarını başa düşməli, onlara şərik çıxmağı bacarmalı, imkan dairəsində kömək etməyə meylli olmalıdır. Yalnız iztirablarla qarşılaşdıqdan sonra insan həyatın rəngarəngliyini, onun yalnız sevincdən deyil, kədərdən də ibarət olduğunu dərk edir. Bədbəxtlik bəzən bəxti gətirməkdən daha çox, insanın pis xasiyyətli olmasının nəticəsidir. Bədbəxtliyin səbəbi də çox vaxt elə bunlar olur. Hər adamın həyatında sevincli və kədərli günlər mövcuddur.

Həzz-tələbat və maraqların təmin edilməsi ilə müşayiət edilən hiss və həyəcandır. Bioloji baxımdan həzz və iztirabların təsiri (rolu) onların adaptiv (uyğunlaşdırıcı) funksiya daşıması ilə müəyyən olunur. Həzz orqanizmin tələbatlarına cavab verən fəallığı stimullaşdırır, həzzin yoxluğu və iztirab isə orqanizmi onun üçün təhlükə törədəcək təsirlərdən təcrid edir.

Psixofizioloji baxımdan həzz tələbatların təmin edilməsi olub daxili gərginliyin fiziki və psixi cəhətdən azalması və sönməsi ilə müşayiət olunur, orqanizmin zəruri funksiyalarının bərpa edilməsinə səbəb olur. Həzzin insan üçün faydalı olması müəyyən normativ mövqeyə gətirib çıxarır: həzzalma, məmnun olma orqanizm üçün ideal olduğundan insan bu halı əldə etməyə çalışmalıdır. Etikada belə mövqe hedonizm adlanır (yunanca «hedone» həzz deməkdir). Baxışlar sistemi və həyat tərzi kimi mövcud olan hedonizm o təsəvvürlərə əsaslanır ki, insan fəaliyyətinin əsas mənası və xoşbəxtliyin real təməli iztirablara qarşı ikrah hissi keçirmək və həzzə can atmaqdır. (10, s.312).

İnsan həyatında həzzin rolunun öyrənilməsi sahəsində Z.Freydin xidmətləri böyükdür. Xüsusi tədqiqatlar ona «həzz prinsipinin» qəlbin fəaliyyəti və ya psixi proseslərin əsas təbii tənzimləyicisi olması barədə fikir yürütməyə imkan verdi. Freydə görə, insan psixikasında fərdin normativ məqsədlərindən asılı olmayaraq, həzz almaq və ya almamaq üstünlük təşkil edir. Daha intensiv və parlaq, həm də nisbətən asan yolla əldə edilən həzz cismani, məsələn, seksual həzzdir. Yeməyə, soyuqdan qızınmağa, istirahətə olan tələbatların təmin olunması da bu qəbildəndir.

Bütün etik sistemlərdə xoşbəxtlik bilavasitə həyatın mənası anlayışı ilə əlaqələndirilir. Həyatın mənası problemi insandan asılı olmayaraq mövcuddur. Xoşbəxtlik və həyatın mənası problemi etika tarixində çoxlarını düşündürüb. Etika tarixində həyatın mənası, onun sevincləri haqqında ilk təlimin yaradıcısı Epikur sayılır. O, həyatın mənasını müdriklikdə görür. Onun fikrincə, insan ağlı ilə bütün mənasız arzulardan əl çəkməli, qəlbin rahatlığına nail olmalıdır. Qədim Yunan filosoflarından Gegesi hesab edirdi ki, o vaxt yaşamağa dəyər ki, həyatın gətirdiyi həzzin miqdarı iztirablardan çox olsun. Əgər əksinədirsə, onda insan ölsə yaxşıdır. Siseronun dediyinə görə, bu filosof sonralar Peysitanatos ləqəbi qazanır ki, bu da «intihar carçısı» mənasını verir. Onun mühazirələri İskəndəriyyədə bu səbəbdən qadağan edilmişdi (13, s.203).

XVIII əsr fransız materialistləri həyatın mənasını xoşbəxtliyə, dünyəvi ideala qovuşmaqda görür, elmi nailiyyətləri, bəşəriyyətin tərəqqisinə sonsuz inamı bunun əsası hesab edirdilər. Psixoloq E.Fromm yazır ki: «İnsan yeganə heyvandır ki, onun varlığı özü üçün problemə çevrilir, o, bu problemi həll etməlidir və ondan heç yerə qaça bilməz» (12, s.81).

Həyatın mənası və həyatın məqsədi anlayışları bir-biri ilə sıx bağlı olsa da eyniyyət təşkil etmir. Həyatın mənası - insanın istəyindən asılı olmayaraq obyektiv şəkildə mövcuddur. Həyatın məqsədi - daxili, şəxsi və konkret olub, insanın özü tərəfindən qoyulur.

Həyatın mənası haqqında düşünmək və narahat olmaq qabiliyyəti bütün insanlarda eyni deyil. İnsanın mənəvi həyatında belə bir fikir əsas rol oynayır ki, həyatın mənası var və son məqamda xeyir şərə qalib gəlməlidir. Bu inam olmasa (hətta zəif formada) insan həyatı ağır, məşəqqətli, yorucu və əzablı keçər. İnsanın həyatı onun yaşadığı illərin sayı ilə yox, məzmunu ilə, ətrafdakılara münasibəti, cəmiyyətə verdiyi xeyirlə, əxlaqi keyfiyyətləri, həmçinin şərəfi, namusu, vicdanı, ləyaqəti ilə qiymətləndirilir.

Problemlə bağlı araşdırmalar belə bir nəticə əldə etməyə imkan verdi ki, etika və sosial psixologiyanın kateqoriyalarının ailə və cəmiyyət üçün əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, demokratik proseslərin genişləndiyi, informasiya texnologiyalarının sürətlə artdığı yeniləşmə dövründə zaman kontekstində münasibətlər də dəyişir. Bu münasibətlər məzmun etibari ilə inteqrasiyaya əsaslanaraq ünsiyyət proseslərini genişləndirmək, münasibətləri düzgün qurmaq, intellektual qabiliyyətə, əxlaqa malik vətəndaş kimi formalaşmaq, cəmiyyətdə dəyərlərə yiyələnmək və etik kateqoriyaları özündə cəmləməyi ehtiva edir. Etika insan davranışı necə olmalıdır, hansı keyfiyyətlərə malikdir kimi sualları özündə birləşdirdiyi halda sosial psixologiya insanlar bir- biri haqqında necə fikirləşməli, necə münasibət bəsləməli və təsir göstərmələri kimi sualları araşdırır. Göründüyü kimi, hər iki elmin araşdırma obyekti insan münasibətləridir. Bu da müasir dövrdə vacib problemdir. Bu gün ailələrdə baş vürən xoşagəlməz hallar, cəmiyyətdə gedən bəzi proseslər, insanların yadlaşması, anlaşılmazlıqlar və s məhz münasibətlərin düzgün qurulmaması, dəyərlərimizdən uzaqlaşma kimi problemlərlə bağlıdır. Bu sahədə etika, sosial psixologiya və insanla bağlı digər elm sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrini öyrənmək, maarifləndirici işlər görmək, tədqiqatlar aparmaq zəruridir. Xeyir, borc,vicdan,ədalət,şərəf,ləyaqət, ailə borcu, xoşbəxtlik və s kimi kateqoriyalar müəyyən sosial qrupun üzvü, müəyyən ictimai funksiyanın daşıyıcısı olan insanın davranışı, həyat tərzinə , ictimai əxlaq tərəfindən qoyulan tələblərə riayət etmək baxımından açıqlanır və onların cəmiyyət və ailələr üçün nə qədər lazımlı olduğu görünür. Deməli, etikanın bütün kateqoriyaları sosial psixologiyada da çox önəmlidir və şəxsiyyətin cəmiyyətdə müəyyən status tutmasına kömək edir, onun sosial keyfiyyətlərinin formalaşmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat:

1.Aristotel. Metafizika (tərc. A.Tağıyev). Bakı: 2008.
2.Aristotel. Ritorika (tərc. Q.Abbasova, B.Səfərova). Bakı: 2008.
3.Bayramov Ə.S.,Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Dərslik. Bakı: "Qapp-Poliqraf" Korporasiyası, 2003

4. Bakıxanov A.A. Təhzibi-əxlaq. Bakı: 1984.
5. Etikanın və estetikanın actual problemləri (III). Bakı: Müəllim nəşriyyatı, 2015
6. Əlizadə Ə.Ə, Abbasov A.N.Ailə. IX sinif şagirdləri üçün dərslik. Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1989
7. Çələbiyev N.Z. Ailə psixologiyası. Ali pedaqoji məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2015
8. Göyüşov Z. Daxilə pəncərə. Bakı: 1978.
9. Marksist etika (tərcümə). Bakı: 1985.
10. Sadıqov Q. Etika. Bakı: 1991.
11. Илхам Мамедзаде. Введение в этику. Баку: Муаллим нешрийяты, 2004
12. Фромм. Психоанализ и этика. М., 1993
13. Этика.Учеб.пособие./Под ред.Т.В.Мищаткиной,Э.С.Эскевич. Минск, 2004

Афят Камалова

Особенности взаимодействия этики и социальной психологии в современное время

Резюме

Категории этики и социальной психологии играют огромное значение в изучении семьи и общества. Этика исследует вопросы, каким должно быть поведение человека, его характерные особенности. Социальная психология же исследует то, как люди должны думать друг о друге, как они должны реагировать и влиять друг на друга. Как видно, объектом исследования обеих наук являются человеческие отношения. Таким образом, категории этики имеют важное значение в социальной психологии.

Ключевые слова: моральные ценности, идентичность, коммуникация, межличностные отношения, нравственное сознание, социальное поведение, семейные отношения, психологический климат

Afat Kamalova

Peculiarities of interaction of ethics and social psychology in modern time

Summary

Categories of ethics and social psychology are important for the family and society. Ethics combines questions about how human behavior should be, what features it has, and social psychology examines questions about how people should think about each other, how they should react, and how they influence each other. Apparently, the object of study of both sciences is human relations. This is a serious problem in our time. Thus, all categories of ethics are very important in social psychology and help a person maintain a certain status in society and formulate his social qualities.

Keywords: moral values, identity, communication, interpersonal relations, moral consciousness, social behavior, family relations, psychological climate

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.05.2018 Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.05.2018Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 21.06. 2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: fəlsəfə doktoru, dosentSevinc Şahhüseynova
ADMİU-nun Elmi Şurasının 06 iyul 2018-ci il, 09 saylı qərarı ilə çap olunur